

УДК 159.922:316.64:165.242.2

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
доц., Київський національний університет ім. Т.
Шевченка

ПРОБЛЕМА НЕПРАВИЛЬНОГО ПРАВОВОГО ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРАВОСВІДОМІСТЮ ДІЙНОСТІ ЯК БІЛА ПЛЯМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВознавства: ТЕОРІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЗБОЧЕНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ (ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІЯ, РЕАЛЬНІСТЬ). ЧАСТИНА 1¹

Ключові слова: правосвідомість, правова
ідеологія

**Проблематика теорії неправильного
правового віддзеркалення правовою сві-
домістю дійсності: природа правової ідео-
логії.**

Попередній розгляд показує, що правове віддзеркалення дійсності в правосвідомості не є одностороннім, безпосереднім і, так би мовити, нормативно відстороненим право-рефлекторним актом, повністю сумарним з певною кількістю правових і не правових роздратувань психіці суб'єктів правосвідомості та повністю адекватний процесуальним правовим явищам, які відображаються, а є вельми складним і суперечливим, визначений різними правовими умовами конкретно-історичного процесу, що містить у собі, окрім адекватного правового віддзеркалення, регулятивну можливість відходу від дійсності, можливість зигзагоподібного та невірного, а за певних умов навіть збоченого її правового віддзеркалення. Ми застосовуємо вперше в сучасній правовій науці давню термінологію старої класичної позитивної пра-

вової науки, що активно була започаткована класиками марксизму, функціонувала та розвивалась з середини 19 сторіччя, коли нею користувались при аналізі суспільно-правових явища - фактично, цю термінологію сформували на підході до робочого термінологічного поля позитивного правознавства, але не ввели його. Причиною, мабуть, слугував такий небажаний для позитивного права юридичний факт подальшого розвитку вчення про неправильне віддзеркалення, який зміг би докорінно змінити тодішні офіційні позитивні лінійні правові концепції та доктрини стосовно чинної, тотально ідеологічної правової ідеології як нормативно збоченої правосвідомості, які не в змозі були оптимально розвиватися у полі лінійної позитивної правової науки та вимагали більш нелінійних підходів до нормативно-правового аналізу дійсності, за умов принципового непорозуміння останніх суто правовими явищами, але які активно розвивались за часів колишнього СРСР.

Ми вживаємо термін «лінійність» за аналогією з терміном «не лінійність», але зі значенням протиставлення та антонімічності. Термін «не лінійність» – це фундаментальне поняття синергетики як нового теоретичного напрямку досліджень об'єктивної природи, у нашому контексті, синергетики правосвідомості, на основі якого розроблена нова парадигма, яку можна назвати парадигмою нелінійності. Нелінійність у синергетиці права та правосвідомості позначає можливість нормативно несподіваних (але можливих бути спрогнозованими та передбаченими, наприклад, хвиля «регіональних мов»), змін напрямків протікання процесів актуального і неактуального нормотворення, їх багатоваріантність, множинність шляхів їх регулятивного розгортання, випадкового вибору одного з них як пріоритетного у межах певного, нормативно детермінованого поля регулятивних можливостей чинного права. У зв'язку з цим позитивне право є остаточно лінійним у межах власних детермінант феноменом, що однозначно тлумачить реальність за логікою

¹ Робота виконана в рамках програми досліджень Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності.

Основного Закону, отже, визначає правову реальність, виходячи з тих нормативних реалій та перспектив, що закладені у Конституції, яку важко змінювати або неможливо. Не випадково, за колишніх радянських часів, *проблема неправильного правового віддзеркалення, за зразками «правової ідеології як збоченої свідомості» (К. Маркс), проблема правової ідеології як збоченої правосвідомості* на терені колишнього Радянського Союзу не досліджувалась навіть на термінологічному рівні, не дивлячись на те, що зазначена теза є однією з істотних сторін діалектичного вчення класиків – К. Маркса та Ф. Енгельса, про яку радянські марксистки не могли не знати. Обходили цю тематику, мабуть у зв'язку з її реальною теоретико-практичною небезпечністю для радянського правознавства, навіть ті нечисленні дослідження та дослідники правосвідомості за радянських часів, що захищали докторські дисертації з методології позитивної правової науки, побудованої на засадах методології правосвідомості як оптимальної, про що зазначали ще за радянських і пострадянських часів, наприклад, Д.А. Керімов та інші [1]. Навіть сьогодні, коли українська правова наука майже визволилась від важких ілюзій її тотально ідеологічного опосередкування, під поняттям девіантна правосвідомість найчастіше розуміють правосвідомість делінквентну, тобто правосвідомість злочинця, але не як правосвідомість, що має кризовий цикл соціальної активності, тобто цілковито є правовою або правозорієнтованою, девіації правосвідомості є нормативно розвитковими, тобто існують у нормативному полі чинної правової системи. Ми активно використовуємо звісні світові здобутки діалектики як загальної та прикладної методології правового пізнання та усвідомлення тому, що поки українській позитивній правовій науці дієвої альтернативи їй знайти не вдалось, хоча нами були зроблені спроби вперше запропонувати у науковий правовий світ синергетику права та правосвідомості як робочу альтернативу діалектичній методології правового світопіз-

нання та світоусвідомлення [3]².

Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з держбюджетною програмою Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України». Аналогічних або подібних досліджень автору у вітчизняній літературі знайти не вдалось, завданням статті є дослідження проблеми неправильного правового віддзеркалення правовою свідомістю дійсності як білої плями радянського правознавства у контексті правової ідеології як збоченої або девіантної правосвідомості, що є новизною, використовуючи авторські дослідження, серед них активно тематичні [3]. Продовжуючи далі, зазначимо, що у зарубіжній літературі нам вдалось виявити одиничні споріднені дослідження, зокрема К. Манхейма, який у дослідженні «Ідеологія та утопія» (1930 р.) намагався знайти раціональні зерна у вченні, наприклад, К. Маркса про поняття ідеології як збоченої свідомості, у нашому контексті - правової ідеології як збоченої правосвідомості або правосвідомості девіантної чи звичайної традиційної правосвідомості, що має кризовий цикл соціальної активності [2]. Цей факт породив у старій юриспруденції особливу гносеологічну проблематику, виступаючу в двох видах: з одного боку, вона має форму «соціології правового знання» або «соціології правового пізнання», з іншого - «вчення про правову ідеологію» як збочену правосвідомість. «Соціологія

² Див. також: Дмитрієнко Ю.М. Філософсько-правова проблема теоретичної ідентифікації девіантної правосвідомості // Філософські науки: Зб. наук. праць /СДПУ ім. А.С.Макаренка. -2002. -С.172-176; Дмитрієнко Ю.М. Філософсько-правові детермінанти девіантної правосвідомості у структурі ідейно-світоглядних аксіологій українського права // Наук. вісник дипломатичної академії України: Світова дипломатія: історія та сучасність. -2002. -Вип. 6. -С.244-266; Дмитрієнко Ю.М. Прямі та сховані синергетичні ефекти позитивної індетермінації девіантної правосвідомості // Право і безпека. -2003. -Т.2. -№ 4. -С.34-39; Дмитрієнко Ю.М. Маргінальна правова норма як акт девіантної правосвідомості // Держава і право: Зб. наук. праць. -2002. -Вип.18. -С.12-17.

правового знання» є не чим іншим як сучасною ідентифікацією, за відомою тезою К. Маркса, визначальної ролі правобуття за відношенням до правосвідомості. За «Вченням про ідеологію» визначаємо правову ідеологію у позитивному розумінні як неправильне правове віддзеркалення дійсності. Маємо на увазі те, що під неправильним віддзеркаленням дійсності розуміємо таке віддзеркалення, що не має «чистої» ментально-правової основи, а структуроване на штучних, регулятивно визначених принципах законодавчого відбиття дійсності, побудованих у парадигмі актуальної правової ідіоми, традиції та у межах чинного позитивного права. Звідси» перед сучасною теорією правового віддзеркалення як теорією правосвідомості, висувуються задачі: 1) відкрити причини та умови, що породжують неправильне правове віддзеркалення дійсності; 2) встановити специфічні ознаки такого правового віддзеркалення, що витікають з цих умов; 3) розв'язати гносеологічну проблему розвиткової динаміки правовідношення між неправильним та правильним правовим віддзеркаленням, тобто відповісти на питання, чи виключає існування неправильного правового віддзеркалення можливість правильного правового, віддзеркалення взагалі та об'єктивну правову істину. В нашому контексті, під неправильним правовим віддзеркаленням розуміємо девіантну правосвідомість, яка є типово правоналаштованою правовою рефлексією дійсності, але яка позитивною правовою наукою не визнається правовою [3]. При подальшому знайомстві з текстом у придирилого читача знову можуть виникнути питання: - Чому так багато уваги приділено так нині не шанованим класикам марксизму К. Марксу та Ф. Енгельсу? Справа полягає у тому, що не тільки тезу «ідеологія як збочена свідомість», але й багато інших фундаментальних питань, як відомо, розроблених К. Марксом, Ф. Енгельсом та пізніше В.І. Ленінін – залишаються досить суттєвими як у фундаментальній, так й у прикладній науці, що здатні пояснити сучас-

ні незрозумілі зміни у політико-правовому бутті, які іншими науками чомусь досі не пояснені. Справа пояснюється також тим, що *дієвій альтернативі діалектики (Г.В. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін, Г.В. Плеханов) як науки про лінійні загальні об'єктивні закони руху та розвитку природи, суспільства, мислення та загальної методології правопізнання, правотворення та правозастосування нема, а також поверненням розділу "Діалектика" у багатьох сучасних підручниках з філософії, наприклад, підручник з філософії за редакцією В.П. Кохановського (2006 р.) та ін. [4]³.*

Історично склалось, що серйозною науково-практичною проблемою неправильного правового віддзеркалення, після часів К. Маркса та Ф. Енгельса, фактично, на терені колишнього Радянського Союзу та держав народної демократії з початку ХХ століття ніхто не займався, хоча саме вона пояснює істинні причини складності сучасних нелінійних правових явищ та процесів, що вивчають лінійною позитивною правовою наукою з обмеженими пізнавальними можливостями.

Звичайно, така постановка задач висуває насамперед розв'язання основних логічних питань теорії правового віддзеркалення як теорії правосвідомості, які до цього часу були не тільки не розв'язані, а, навіть, не окреслені. Окрім них існують багато інших, менш важливих питань, які, за нашою думкою, можна вирішити на основі та у межах перших питань як основних. Доводиться висловити, що інші автори висувають інші проблеми як основні в соціології, теорії та логіці правового пізнання. Так, наприклад, за ідеями Макса Шелера уявляємо «соціологію правового пізнання» як особливу галузь правового дослідження, що ставить перед нею наступні основні проблеми: 1) питання про правовий зв'язок різних «форм правового пізнання» (релігійного, метафізичного і наукового), ідентифікований у структурних

³ Див. також: Алексеев П.В., Панин А.В. Философия: Учебник. –М.: Проспект, 2006. –604 с.

зв'язках правосвідомості та її девіацій, а також про різний ступінь цього зв'язку в різних науках (яка в суспільних науках більше, ніж в природних; в біології більше, ніж у фізиці або математиці та ін.); 2) встановити те, що міцно пов'язано у правових віддзеркаленнях правосвідомості з певним суспільством та тому є скороминущим, зникає разом з ним, а що менш пов'язано та може бути відокремлене від даного суспільства та конкретно-історичної правової епохи як міцне духовне формотворення. До цих двох, на наш погляд, дійсно основних задач Шелер додає інші дві, які витікають з перших; 3) питання про можливість правокультурного обміну між різними націями та між представниками різних галузей правової культури, легітимізованих у різноаспектних історичних перенесеннях правосвідомості; 4) питання про реальне перенесення правосвідомості правокультурних досягнень із старіших, традиційних суспільств в більш нові, нетрадиційні, питання про спадкоємність та прогрес в історичному розвитку правосвідомості.

При постановці цих проблем Шелер підкреслює: «Така специфікація і деталізація проблематики, наскільки мені відомо, дотепер навряд чи робилася, був відсутній також зв'язок теорії пізнання з соціологічною проблематикою» [5]. За словами М. Шелера, мають місце певні спроби встановити зв'язок релігії та мистецтва з суспільно-правовими умовами (наприклад, з розподілом праці, правовим духом епохи та ін.), тоді як про зв'язок правової науки та філософії права з суспільними умовами висловлюються лише спорадичні зауваження, але більш глибоке встановлення цих зв'язків повністю відсутнє. В цьому відношенні вчений певною мірою недооцінив позитивний досвід історичного матеріалізму, який достатньо пояснює необхідний зв'язок між теорією пізнання та соціологічною проблематикою.

За ідеями іншого соціолога Р. Арона контекстуально уточнюємо нашу правову проблематику, яку він називає «зв'язком думки з дійсністю» [6], у формі наступних питань: 1)

чи має ідейний розвиток правосвідомості «чисто іманентну діалектику» або він «пов'язаний з правовою дійсністю»; 2) як далеко у нормативному відношенні тягнеться цей зв'язок, тобто до якого пункту суспільно-правова дійсність пояснює ідеї правосвідомості: чи визначає вона їх правовий зміст або тільки рефлексивне виникнення та правоусвідомлене розповсюдження; 3) чи є цей суспільно-правовий зв'язок правового мислення процесуальним субстратом правосвідомості з дійсністю тільки частковим або вона є загальним явищем та 4) якщо вона є загальною, то яким чином історик права виправдовує свої власні думки, тобто яким чином він може уникнути тенденційності та релятивізму, зв'язків з певною суспільною позицією, та досягти взагалі правової істини в правовій ідеології. «На ці питання, - продовжує Арон, - намагаються дати відповідь різні сучасні версії або марксизму, або соціології пізнання, або інші численні теорії ідеології» [6]. Нарешті, за ідеями деяких авторів, що вважали себе марксистами, наприклад, А. Лефевра [7] та інших, абсолютизувавши тезу К. Маркса і Ф. Енгельса про ідеологію як збочену свідомість (теза, висунута тільки щодо тієї ідеології та тих ідеологів, які не усвідомлюють матеріальних джерел і мотивів мислення та переконані в первинності ідей за відношенням до дійсності) та цю тезу перенесли на будь-яку ідеологію, проголосивши всі форми суспільного творення рефлексій, всі ідеології збоченою свідомістю, висуваємо концептуальну тезу про правову ідеологію як *ідейно-світоглядно, але не нормативно збочену* правову свідомість, що, створюючи певні девіації ідейно-світоглядного виміру нормативного сенсу дійсності стає девіантною, на відміну від делінквентої, яка є нормативно збоченою неправою ідеологією злочинця або ідеологією неправового мислення. За ідеями їх думок висуваємо найактуальніше завдання перед сучасною правовою наукою: 1) розрізнити правову ідеологію як збочену правосвідомість від правової науки як правильної тео-

ретико-практичної правосвідомості; 2) встановити нормативне відношення між правовою ідеологією (збоченою правосвідомістю) та об'єктивною правовою істиною.

Про причини неправильного правового віддзеркалення дійсності правосвідомістю.

Першим питанням, яке з цієї точки зору встає перед сучасною теорією пізнання та теорією правової свідомості, є питання: якщо правове віддзеркалення дійсності в правосвідомості є правовідношенням правового мислення до правового буття (ідеї Ф. Енгельса), є одним з основних питань філософії права, а правове віддзеркалення дійсності в правовій свідомості, правовідношення правосвідомості до дійсності - одним з основних питань теорії та історії держави і права та якщо правосвідомість здатна пізнавати дійсний світ і вірно його правовіддзеркалювати, то чому, через які причини та за яких умов має місце неправильне правове віддзеркалення дійсності, процесуально реалізоване як девіантна правосвідомість? Чи містяться ці причини в самій природі суб'єктів правосвідомості як біологічних істот (в їх інстинктивній або розумовій структурі), або в деякій постійній дефініції соціально-правового процесу, або за деяких певних і скороминущих умов правової історії? Думаємо, що по-перше, за двох випадках неправильне правове віддзеркалення дійсності уявляло би постійну нездатність правового розуму досягти об'єктивну та абсолютну правову істину, позначало б правовий агностицизм або «ідеологічність» правового мислення (деякі називають це також правовим «панідеологізмом» та помилково приписують таке розуміння класикам діалектики). За останнього випадку неправильне правове віддзеркалення дійсності було би тільки особливим випадком правовим віддзеркалення, пов'язаним з певними суспільно-історичними умовами: штучна «ідеологічність» мислення була б у такому разі тільки тимчасовим аспектом правової свідомості, тільки спеціальним і скороминущим способом правового віддзеркалення в історичному розвитку правового віддзеркалення.

Звідси задача сучасної теорії ідеології полягає в тому, щоб розкрити правові причини неправильного правового віддзеркалення дійсності, встановити конкретно-історичні особливості того чи іншого способу правового віддзеркалення, що витікають з цих причин, та, нарешті, на основі цього дати відповідне істинне визначення правової ідеології.

Основним питанням старої діалектичної теорії ідеології та одним з основних питань теорії віддзеркалення було би питання: які існують умови помилкового, невірної віддзеркалення дійсності в правовій свідомості? Думаємо, що у нашому контексті ці питання залишаються нашими як досить актуальні та суттєві для першочергового розв'язання. Раніше діалектична теорія ідеології, як і пізнання взагалі, у цілому відкидала як причину неправильного віддзеркалення структуру людського організму або пізнавальну структуру людського розуму. Вона виходила з основного факту природи та історії, що людські відчуття та людський розум розвинулися як частина природи, у взаємному зв'язку та взаємодії з нею, в процесі віддзеркалення її явищ і властивостей та сформувалися як органи правильного віддзеркалення природи, що забезпечило адекватну орієнтацію та успішну діяльність живих істот і людини в природі, тим самим їх збереження та еволюцію: неадекватні органи та неадекватне віддзеркалення привели (і приводили) б до загибелі істот, що володіли ними, та тим самим до знищення неадекватного і формування адекватного віддзеркалення. Важко не визнати ці підходи не нашими. Думаємо, що правове віддзеркалення природи в органах чуття та розумі людини є тільки правовим віддзеркалення одних частин природи в інших її частинах, отже, правове віддзеркалення природи в ній самій, та тому це є правове віддзеркалення, яке відповідає її власним нормативним властивостям і законам, *а значить, й у принципі та за можливостями - адекватне правове віддзеркалення.* Кожна частина правової природи несе в собі влас-

тивості та можливості того природного цілого, до якого належить. Це *знайшло своє історичне підтвердження в правовому пізнанні та виробничій практиці, які підпорядковують природу не інакше як за допомогою адекватного правового пізнання законів природи, на їх підґрунті створення юридичних законів та інших закономірностей регулятивної діяльності на основі цих законів, у тому числі соціальної*. Правосвідомість як орган правового віддзеркалення, отже, здатна правильно та об'єктивно відображати у право-процесуальному відношенні дійсність. Проте правосвідомість відображає право, суспільство та природу завжди за певних конкретно-історичних суспільно-правових умов. Ідентифікована саме суспільно-правовими умовами, вона в відповідному правовому стані здатна адекватне відобразити нормативну дійсність точно так, як і, визначена природними умовами, вона в змозі правильно віддзеркалювати ці природні умови. Тепер виникає важливе теоретико-логічне та гносеологічне питання: якщо правосвідомість визначена суспільно-правовими умовами та, таким чином, в змозі істинно відобразити їх правильно, *то чому вона може відображати суспільну дійсність іноді неправильно та, навіть, викривлено?* Мається на увазі - або нормативно викривлено, або нормативно не реалізовано. Чи викликається це неправильне правове віддзеркалення дійсності причинами, які знаходяться зовні цієї дійсності та її умов, або має детермінанти, що формуються з умов самої дійсності? Та вже потім, яким чином нормативно розв'язується суперечність між визначеністю правосвідомості дійсністю та неправильним правовим віддзеркаленням дійсності в правосвідомості: чи відмовою від визнання визначеності правосвідомості дійсністю, тобто характеру віддзеркалення правосвідомості (ідеалістична теза), або в межах правового віддзеркалення, тобто в рамках визначеності дійсністю (діалектична теза)? *Діалектична теорія віддзеркалення розв'язує цю суперечність таким чином, що пояснює неправильне правове від-*

дзеркалення дійсності самою цією дійсністю. Вона вбачає в неправильному правовому віддзеркаленні особливий випадок правового віддзеркалення за особливих умов, дійсність, яка зумовлює збочене (девіантне) правове віддзеркалення, зумовлює одночасно й адекватне її правове віддзеркалення. Отже, неадекватне правове віддзеркалення виникає як особливий випадок адекватного правового віддзеркалення та здійснюється в його межах. *Збочена, або девіантна правосвідомість виступає як особлива форма традиційної правосвідомості за певних умов, за нашими проведеними дослідженнями, за умов перехідного, системно кризового розвитку процесуального права*. Це є, звичайно, діалектичною суперечністю та «загадкою історії». Цю «загадку» свого часу розв'язав К. Маркс, розкривши суспільно-історичні умови неправильного віддзеркалення. За ідеями вчення К. Маркса про неправильне віддзеркалення, у нашому контексті, про неправильне правове віддзеркалення чи девіантну правосвідомість, його сутність полягає у регулятивній потребі оперативного відкриття необхідних і достатніх умов цього неправильного правового віддзеркалення. Специфічне поняття правової ідеології як девіантної правосвідомості пов'язано з цими умовами, тому з їх зникненням зникає й неправильне правове віддзеркалення, та поняття правової ідеології повинне бути замінене новим поняттям правової ідеології, яка більше не створює неправильне правове віддзеркалення. Саме в цьому, врешті-решт, і полягає особливість марксистського вчення про ідеологію.

Вчення К. Маркса про соціально-історичні умови неправильного правового віддзеркалення як неправильної або девіантної правосвідомості.

Вкотре знову виникає питання: «За яких умов правосвідомість, будучи адекватним правовим віддзеркаленням суспільних умов, може відображати суспільну дійсність неправильно?». Розкриття цих умов є одним із наукових відкриттів К. Маркса. Ці умови на-

ступні: суспільний розподіл праці, який, розпочавшись з фізіологічного розподілу за чоловічою та жіночою статтю та віком, призвів нарешті до *суспільно-правового* розподілу на розумову та фізичну працю; розподіл суспільства на класи привів до класового привілею духовної праці за відношенням до фізичної, що ґрунтується на товарному приватновласницькому виробництві та стихійному правовому взаємозв'язку, правове відчуження матеріальних і духовних продуктів діяльності первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) від контролю і панування з боку вторинних суб'єктів правосвідомості (юридичних, владних юридичних осіб), та, нарешті, на основі всього цього - відчуження правосвідомості від законодавчої та матеріально-виробничої дійсності й з'явлення нової іншоформи правосвідомості – *законосвідомості*. Законосвідомість стала присутньою у (для) вторинних суб'єктів правосвідомості, а правосвідомість залишилась для (у) первинних її суб'єктів, тобто *законосвідомість* (високий цикл її соціальної активності) виникає тоді, коли правосвідомість має кризовий цикл соціальної активності. Про *всесвітньо-історичні* наслідки суспільного розподілу праці К. Маркс нотує вже в своїх *ранніх* творах, де він писав, що розподіл праці - в своїй історичній еволюції на основі розвитку продуктивних сил і зміни виробничих відносин (суспільно-правової структури) - призвів до цілої низки провозаконодавчих протиріч у суспільстві. Такими протиріччями є [8]: 1) нормативні протиріччя між особистою, суспільною працею, особистими та суспільними інтересами; 2) відрив праці від насолоди, виробництва від споживання; 3) правозаконодавча нерівність у розподілі продуктів і підкорення чужої робочої сили; 4) розподіл матеріальної і духовної праці та їх нормативно-законодавче відособлення, що привело до того, що духовна і матеріальна діяльність, насолода та праця, виробництво та споживання припадають різним індивідам. Ці протиріччя призвели нарешті до того, що в історичному розвитку права та суспільства *три*

основні лінії суспільно-правового розвитку - продуктивні сили, суспільно-правова структура та правова свідомість - в своєму русі взаємовідокремилися за відношенням один до одного та прийшли в правозаконодавчий конфлікт між собою або, за К. Марксом, розвиток розподілу праці привів до того, що «три вказані моменти - продуктивна сила, суспільно-правовий стан та правосвідомість - можуть та повинні вступити у взаємні протиріччя» [9]. *Той же самий процес, який почався з розподілу праці та закінчився відчуженням правосвідомості від дійсності, призвів до «помилкового» та «збоченого» правового віддзеркалення дійсності, яке К. Маркс і Ф. Енгельс назвали ідеологічним та ідеалістичним віддзеркаленням. Отож, за нашим контекстом, збочене правове віддзеркалення дійсності реалізується в іншоформі правосвідомості - законосвідомості, яка має також соціальну активність, але протилежну соціальній активності правосвідомості.* Нами запропонований механізм комп'ютерного моделювання та прогнозування трансформації української правосвідомості як форми реального та перспективного українського державотворення [10], але спірні питання існують досі. Спробуємо розглянути їх за ідеями класиків діалектики далі.

Відділення духовної праці від матеріальної та ілюзія незалежності правосвідомості (законосвідомості) від дійсності.

Буде природним те, що тут, оскільки ми розглядаємо проблему неправильного правового віддзеркалення, нас в першу чергу цікавлять ті нормативні наслідки вказаних протиріч, які виявляються в способі правового віддзеркалення, тобто у нормативності правовідношення між правосвідомістю та дійсністю. В цьому правовідношенні найціннішими регулятивними наслідками є ті, які виникають з *правопізнавального* відділення духовної праці, де юридична праця є її невід'ємною частиною, від матеріальної. Соціальним підґрунтям такого відділення став класовий розподіл суспільства на пануючий клас, який разом із монополією на засоби

виробництва регулятивно привласнив собі монополію на духовне виробництво та управління державою, й на підлеглі класи, на долю яких дісталася виключно матеріальне виробництво, за сучасних ринкових умов – корпоративний розподіл суспільства на олігархів – владних вторинних суб'єктів правосвідомості (юридичних осіб) та масових, знедолених первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб). Пояснюємо, що терміни «клас» і «корпорація» є синонімами. Праворефлексивний розпад існуючої раніше правової єдності матеріальної та духовної праці, нормативна самостійність духовної й управлінської праці за відношенням до матеріальної та виконавчої привело до значних змін у попередньому відношенні правосвідомості до дійсності: попередня єдність правоусвідомлено перетворилася на певну нормативну дисоціацію (регулятивне роздвоєння) правосвідомості та дійсності, в їх взаємне правове віддалення та відчуження, яке привело до забуття або ігнорування (законосвідомістю) зв'язків правосвідомості та залежності духовної праці від матеріальної, а тим самим до суттєвого неправоусвідомлення матеріальних джерел і мотивів правового мислення, та, навіть, до заперечення регулятивної залежності правового мислення від дійсності. Цей процес, за ідеями К. Маркса, ідентифікуємо видимою емансипацією правосвідомості від дійсності, її праворефлексивною ілюзією, нібито вона не є правовим віддзеркаленням та ідентифікацією правової практики, а є чимось іншим, незалежним від неї. Ось це й є тією відомою ідеологічною ілюзією самої правосвідомості щодо її незалежності від дійсності, яка характерна для всіх ідеалістичних і догматичних ідеологій, та яку за ідеями К. Маркса та Ф. Енгельса ідентифікуємо специфічною ознакою правової ідеології (зрозуміло, попередньої ідеалістичної, яка містить цю ілюзію). Про цю ілюзію та її виникнення з розподілом праці К. Маркс писав: «Розподіл праці стає дійсним розподілом лише з того моменту, коли з'являється розподіл матеріальної та духов-

ної праці. З цієї миті свідомість може дійсно уявити собі, що вона є чимось іншим, ніж усвідомлення існуючої практики, що вона може дійсно уявляти собі що-небудь, не уявляючи собі чого-небудь дійсного, - з цієї миті свідомість в змозі емансипуватися від світу та перейти до утворення «чистої» теорії, теології, філософії, моралі та ін.» [11]. Але чому розподіл праці та в цьому розподілі відділення духовної праці від матеріальної приводить до цієї ілюзії? К. Маркс пояснив виникнення цієї ілюзії винятковою та довічною прикутістю до одного й того ж виду праці, життєвою залежністю від продуктів цієї праці та винятковою розумовою орієнтацією тільки на цю працю, її продукти, що, врешті-решт, призвело до переоцінки цієї праці та ілюзії її первинності та незалежності: «Річ у тому, що, як тільки з'являється розподіл праці, кожний набуває свого певного, виняткового кола діяльності, який йому нормативно нав'язується та з якого він не може вийти: він - мисливець, рибак або пасух, або ж критичний критик і повинен залишатися таким, якщо не хоче позбутися засобів до життя» [11]. Дещо далі К. Маркс до цих видів діяльності зараховує юристів, політиків, дипломатів, теологів, філософів - ідеологів взагалі. Це виняткове заняття однією справою або однією галуззю ідей призводить до того, що всі інші явища розглядаються крізь призму цієї професії – професії ідеологів. Тому К. Маркс додає, що цю ілюзію ідеологів «їх практичний стан у житті, їх професія та існуючий розподіл праці дуже просто пояснюють» [11]. Ф. Енгельс ще більш детально зупинявся на цій ілюзії та на розподілі праці як основній причині її виникнення додав ще одну причину - *спадкоємність самого розумового процесу*, який за певних умов, також приводить до цієї ілюзії. Так, наприклад, за деякими ідеями Ф. Енгельса, існуючими у одному з листів до К. Шмидта, де він писав про виробництво ідей, що «там, де існує розподіл праці в суспільному масштабі, окремі (правозаконодавчі) процеси стають самостійними за відношен-

ням один до одного» [12] та перетворюються на особливі галузі суспільної праці, якою виключно займається певний «прошарок ідеологів», так звані виробники ідей, виводимо тезу про те, що ці виробники ідей у сучасному позитивному правознавстві, за словами класиків діалектики, будучи відірваними від матеріальної праці та займаючись виключно правовими думками, уявляють, що *свої правові думки вони розвивають тільки з інших думок, а не з правового віддзеркалення дійсності правосвідомості, та не усвідомлюють соціальної і матеріальної основи свого правового мислення*, розвивають ілюзію незалежності правового мислення від дійсності: «Істинні рушійні сили, які спонукають його до діяльності, залишаються йому невідомими, - писав Ф. Енгельс про такого мислителя, - оскільки йдеться про розумовий процес, то він виводить його як зміст, так й форму з чистого мислення... Такий підхід до справи здається йому саме собою розуміючим, оскільки для нього будь-яка дія здається заснованою в останньому рахунку на мисленні, тому що здійснюється за допомогою мислення» [13]. Отже, виникає ілюзія про різні «незалежні галузі» пізнання (Ф. Енгельс), які нібито мають свою особливу та незалежну історію та самостійні від матеріальної суспільно-правової практики незалежні закони об'єктивного розвитку, де юридичні закони лише їх частина. Так, наприклад, в (законодавчих) ілюзіях правових ідеологів політична галузь зазвичай розглядається не як правове віддзеркалення та вираз економічної галузі й політична боротьба - не як корпоративно-економічна, але як незалежна правова галузь та як чисто ідейна конкуренція за політичні принципи. Так само й у ідеології правове віддзеркалення економічних відносин «відбувається побіля свідомості діючої» [14]. Але що стосується «ідеологічних галузей, які ще вище парять в повітрі, - релігія, філософія та ін.», то до них треба відноситься також: «Люди, які цим займаються, належать знову-таки до особливих галузей розподілу праці, та їм здається, що вони розроб-

ляють незалежну галузь» [15]. Ця ілюзія незалежності, окрім релігії та філософії, ще яскравіше ідентифікована у розумінні мистецтва. Різні модернові теорії так званого «чистого мистецтва» або ларпулартизму, які проповідують «зникнення предмету» та абстрактне мистецтво, особливо підкреслюють суб'єктивну сторону художнього діяння, його інтуїцію, уяву, творчість, спонтанний творчий акт, нехтуючи об'єктивним змістом мистецтва та правове віддзеркаленням дійсності в ньому, уявляють художній та філософсько-правовий твір як витягання з себе певних норм повеління, з особи художника, а не як творче віддзеркалення дійсності в особі художника. Ці теорії містять також типово правову ілюзію абсолютної свободи та незалежності художньої творчості від дійсності: «Ця видимість самостійної історії форм державного ладу, правових систем, ідеологічних уявлень в будь-якій галузі, перш за все, засліплює більшість людей» [16]. Ця засліпленість, за ідеями К. Маркса та Ф. Енгельса - видимість незалежності - є головним елементом так званого «ідеологічного» (тобто ідеалістичного) відчуження правової свідомості від дійсності, від природних прав суб'єктів правосвідомості. Тому, знову ж таки, за ідеями Ф. Енгельса, *цю ілюзію незалежності правосвідомості від дійсності, ідентифікуємо основною ознакою будь-якої правової ідеології та ідеологічно-правового процесу у вихованні ідеалістичних, від правової дійсності відчужених ідеологів, а також саму правову ідеологію як правовий процес, який здійснюється тим чи іншим законодавцем, за свідомістю, що є хибною, штучною, ідеологічною, у нас - законосвідомістю* [17].

У чому ж полягає ця «хибна» ідеологічна правосвідомість, а точніше законосвідомість законодавця, її неправильність або девіантність як пріоритетна нелінійна розвиткова тенденція? В тому, що «істинні рушійні сили, які спонукають його до діяльності, залишаються йому невідомими, інакше це не було б ідеологічним процесом. Він створює собі уявлення про хибні або уявні спонукальні

сили» [18]. Таку незалежність від дійсних матеріальних мотивів та ілюзію незалежності правового мислення від дійсності, за ідеями Ф. Енгельса, висловленими ним у роботі «Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії», характеризуємо як концептуальну ознаку будь-якої правової ідеології, причому у зв'язку з уявленням про релігію, яку він ідентифікував одночасно першою історичною формою ідеологічної, тобто правової ілюзії, що виникла з розподілу праці та класового розмежування суспільства: «Інакше вона не була б (правовою – Ю.Д.) ідеологією, тобто не мала б справи з (правовими – Ю.Д.) думками як з самостійними сутностями, які володіють незалежним розвитком та підкоряються тільки своїм власним законам. Той факт, що матеріальні умови життя людей, в головах яких здійснюється цей розумовий процес, врешті-решт визначають собою його хід, залишається неминуче у цих людей неусвідомленим, бо інакше прийшов би кінець будь-якої ідеології» [19].

Розподіл праці та фетишизм правового відзеркалення правосвідомості (законосвідомості): сприйняття видимості за сутність.

Іншою ознакою, яку набуває правове відзеркалення внаслідок розподілу праці в суспільствах з товарним виробництвом, є наявна прихованість внутрішнього структурного просторового зв'язку правових речей та її регулятивна непізнаність, нормативне зображення поверхневого зв'язку у лінійному позитивному праві як внутрішнього, але певного нормативного сприйняття цієї видимості за сутність. Це є те, що К. Маркс в «Капіталі» назвав «фетишизмом товарного виробництва». За таких нормативних правовідносин виробництва, коли первинні суб'єкти правосвідомості (фізичні особи) внаслідок розподілу праці та корпоративної відособленості «роздрібнені та протистоять один одному» [20], коли вони в своїй праці та суспільно-правовому житті зв'язані не безпосередньо як рівноправні первинні та вторинні суб'єкти правосвідомості (юридичні особи,

владні юридичні особи), а опосередковано як представники різних професій та через обмін продуктами своєї діяльності, різний правовий стан, який вони займають в системі розподілу праці та суспільно-правових правовідносин, - при таких правовідносинах продуктивні сили виступають як щось абсолютно незалежне та рефлексивно відірване від правових індивідів, як особливий правовий світ разом із правовими індивідами, а суспільно-правові явища виникають стихійно непередбачено. За таких умов суспільні правовідносини людей є не простими, безпосередніми та прозорими, а багатогранно опосередкованими і непрозорими. Правові структурні зв'язки між суспільно-правовими явищами, правом та суспільством як цілісними нормативними інституціями не є видимими, видимими є тільки безпосередні одиничні правові явища та правовідносини, тоді як віддалені результати цих правовідносин, що здатні нормативно висвітлити економіко-матеріальну основу того чи іншого конкретно-історичного циклу різногалузевої правосвідомості, як й самі ці правовідносини в цілому, залишаються, більшою мірою ідеологічно прихованими від первинних суб'єктів правосвідомості та їх можна відкрити лише тривалим науковим зусиллям.

Але на таке проникливе та глибоке зусилля «звичайна», буденна правосвідомість не здатна; вона, як правило, зупиняється на поверховій, позитивній видимості та зовнішньому правовому структурному формовому зв'язку правових речей й сприймає цю видимість за природну змістовну сутність. Ця фетишистська ілюзія переноситься зі звичайної правосвідомості так званого «здорового глузду» в наукову правосвідомість та з'являється в ньому як фетишизм правової ідеології, який класики діалектики критикували на зразках «вульгарних економістів»: «Якщо аналіз дійсного, внутрішнього зв'язку капіталістичного процесу виробництва - справа надзвичайно складна та вимагає дуже серйозної праці; якщо задача науки полягає в тому, щоб видимий, лише виявлений в явищі

рух звести до дійсного внутрішнього руху, то саме собою розуміється, що з голів агентів капіталістичного (ринкового зараз – Ю.Д.) виробництва та обігу повинні виходити такі уявлення про закони виробництва, які абсолютно відхиляються від цих законів та є сутністю лише ідентифікації у (правовій – Ю.Д.) свідомості руху, яким здається уявлення купця, біржового спекулянта, банкіра, неминуче виявляються абсолютно збоченими (тобто девіантними – Ю.Д.)» [21]. З правосвідомості учасників ринкового виробництва ці правові уявлення переходять потім в економічну науку, яка в своїй вульгарній формі є тільки доктринерською систематизацією звичних правових уявлень: «Вульгарна політична економія є нічим іншим, як дидактичним, більш-менш доктринерським тлумаченням буденних уявлень дійсних агентів виробництва» [22]. Звичайно, це відмінність між формою вияву та внутрішньою змістовною сутністю правосвідомості, між видимими лінійними поверхневими та прихованими нелінійними внутрішніми зв'язками правових речей існує завжди у будь-якій природній та суспільній правовій події. Правосвідомість є праворефлексивним результатом нескінченної складності правових структурних зв'язків і явищ, нормативною ідентифікацією регулятивної конкретності правових речей та відмінності між правоусвідомлено загальним і одиничним в їх розитковому русі. Відкриття правоусвідомленого загального в будь-якому ментально доміантному одиничному її акті, створюючому різногалузеві норми українського права, процесуальне виявлення цього одиничного акту як усередненої ідентифікації загального, ментально доміантного, знаходження тієї прихованої, нормативно менталізованої внутрішньої сутності норми права під видимою формою вияву правових речей - це насправді складає задачу та суспільну функцію правової науки, є причиною її історичного виникнення: «Якби форма вияву та сутність (правових – Ю.Д.) речей безпосередньо співпадали, то (правова – Ю.Д.) наука була б зайвою» [23]. Здається, треба ще раз

уточнити, що та чи інша форма вияву правових речей може бути лише тією чи іншою формою правосвідомості, що є конкретно-історичною та має певний цикл соціальної активності. Форми її вияву, за деякими ідеями К. Маркса, виступають нормативно безпосередньо та спонтанно як буденний спосіб правового мислення, а прихована нелінійна сутність правових речей повинна бути відкрита сучасною правовою наукою.

В історії правового мислення відбувається те, що внутрішні правові просторові структурні зв'язки та закони правових речей неприступні безпосередньому праворефлексивному сприйняттю, та ця обставина вислизає від буденної правосвідомості, в якій, як правило, у позитивному праворозумінні відображається лише зовнішня видимість виробничих правовідносин та зовнішній лінійний зв'язок правових явищ, тоді як закономірний зв'язок, що є прихованим, а значить нелінійним, відкривається лише повторним наглядом, абстрагуванням і перевіркою, тобто науковим правовим мисленням [24]. Ця відстань між формою вияву та сутністю, а отже, між звичайною та науковою правосвідомістю, що стає ще більшою та майже непереборною при правовідносинах товарного виробництва. А саме в тих суспільствах, які ґрунтуються на розподілі праці та товарному виробництві, юридичним законам товарного виробництва є підлеглий конкретно-історичний рух правосвідомості через те, що правовідносини первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) як онтологічно первинні у її моральній природі завжди опосередковані законодавчою природою та приховані за тими правовідносинами правових речей, що виступають в звичайній правосвідомості тільки як позитивно поверхневі та лінійно безпосередні, нескінченна відстань між просторовою формою вияву та внутрішньою часовою сутністю правосвідомості стає набагато більшою та тому її набагато важче подолати навіть науковим правомисленням.

Стара політико-правова наука тому її так і

не пододала та не відкрила сутності юридичних законів руху ринкового способу виробництва і традиційного суспільства. Вона зупинилася на зовнішньому вияві правосвідомості та зображала цю видимість як її сутність: «Ідеологічна (правова – Ю.Д.) свідомість відображає лише зовнішню, ілюзорну, ідеологічну (правову – Ю.Д.) дійсність, вона приймає видимість за істину, тоді як задача (правової – Ю.Д.) науки (теоретичної правосвідомості – Ю.Д.) полягає в тому, щоб відкрити справжню, «реальну» правову дійсність та, таким чином, розкрити ідеологічний характер її видимої форми» [25]. Таке *правове віддзеркалення переважно зовнішньої форми дійсності* та нормативне сприйняття цієї видимості за сутність, нотує К. Маркс, характерне саме для тих традиційних суспільств, які базуються на високорозвиненому розподілі праці, товарному виробництві та тому реально уявляють *специфічний спосіб правового мислення таких суспільств*: «Це - суспільно значущі, отже об'єктивні розумові (нормативні, раціональні – Ю.Д.) форми правосвідомості для виробничих правовідносин як первинних, що створюють початкові форми (першоджерела) інших форм різногалузевої правосвідомості даного історично певного суспільного способу виробництва - товарного виробництва. Тому увесь містицизм товарного світу, всі чудеса та привиди, що затьмарюють туманом продукти праці за панування товарного виробництва, - все це негайно зникає, як тільки ми переходимо до інших форм виробництва» [26], тобто до нетрадиційного суспільства без чіткого розподілу праці, без прозорості суспільно-правових відносин та з певною хаотичністю та стихійністю правового розвитку, за умов, коли правова свідомість є девіантною або такою, що має кризовий цикл соціальної активності, але за будь-яких умов - правовою.

Розподіл праці, відчуження суспільства та законсвідомості від її первинних суб'єктів, збочене (девіантне) правове віддзеркалення дійсності в правосвідомості.

Розподіл праці, за ідеями К. Маркса та Ф.

Енгельса, призвів не тільки до розриву первинної єдності духовної та матеріальної праці та тим самим *до розподілу правосвідомості та дійсності*, до ілюзії незалежності правосвідомості та до нормативного уявлення цієї видимості за регулятивну сутність, ідентифіковану у позитивному праві. Цей розрив привів до того, що, начебто, *правові явища вийшли з-під безпосереднього суспільного і праворефлексивного контролю*, виявилися у правовому нормативному відношенні відчуженими від первинних суб'єктів правосвідомості як базових у регулятивному формотворенні різногалузевої норми права та перетворилися на самостійну юридичну силу, яка стала обслуговувати інших суб'єктів правосвідомості, що створили ідеологічно структуровану норму права, яка регулятивно відбивала потреби саме цих суб'єктів правосвідомості, легалізовані у законсвідомості, *що виникла як процесуальний результат правової ідеології як девіантної правосвідомості*, тобто юридичні особи стали формувати саме ту законодавчу правову силу, яка стихійно розвивається та ззовні панує над первинними суб'єктами правосвідомостями. Ця нормативнотворча самостійність традиційного суспільства (у особи вторинних суб'єктів правосвідомості) за відношенням до її первинних суб'єктів рефлексивно відобразилася в правовій свідомості як залежність останніх від їх власних продуктів, від суспільно-правової дійсності та від правової ідеї: «Розподіл праці дає нам перший приклад того, що поки люди знаходяться у стихійно створеному суспільстві, власна діяльність людини стає для нього чужою, протистоячою йому силою, яка пригноблює його, замість того, щоб він панував над нею... Соціальна сила, тобто помножена продуктивна сила, що виникає завдяки (законодавчому - Ю.Д.) розподілу праці спільної діяльності різних індивідів, - ця соціальна сила, унаслідок того, що сама спільна діяльність виникає не добровільно, а стихійно, *уявляється даним індивідам не як їх власна з'єднана сила, а як якась чужа, ззовні їх відчужена влада, що знаходиться поза*

ними, про походження та тенденції розвитку якої вони нічого не знають, тобто вони вже не можуть панувати над цією силою» [27]. Це правове відчуження спочатку суспільних, потім правових, далі законодавчих відносин - на ґрунті стихійного розподілу праці та формування стихійного правового структурного зв'язку гносеологічно первинних суб'єктів правосвідомості зі вторинними, - вихід їх з-під реальної державної влади та контролю первинних суб'єктів правосвідомості, перетворення в нормативну силу, пануючу над первинними суб'єктами правосвідомості, переноситься на правові ідеї, які виникають за таких правовідносин. Ідейні продукти, абстрактно-понятійна ідентифікація цих суспільно-правових відносин - мораль, право, релігія, філософія, мистецтво, правосвідомість взагалі - також відчужуються від первинних суб'єктів правосвідомості та традиційного суспільства, набуваючи вигляду самостійної сили, пануючої над первинними суб'єктами правосвідомості та суспільством: «Всі відносини можуть бути ідентифіковані у (правовій – Ю.Д.) мові тільки у вигляді (законодавчих – Ю.Д.) понять. Впевненість у тому, що загальні нормативні уявлення та поняття існують як таємні сили, є необхідним результатом того, що реальні правовідносини, ідентифікацією яких вони є, одержали самостійне існування» [28]. І далі, «спекулятивна ідея, абстрактне уявлення перетворюється на рушійну силу історії, та тим самим історія перетворюється на просту історію філософії» [29]. Значення цих слів К. Маркса, мабуть, полягає в тому, що в суспільстві, в якому внаслідок розподілу праці виробничі правовідносини слугують матеріальною базою природної правосвідомості, неминуче перетворюються на щось самостійне, первинні суб'єкти правосвідомості втрачають контроль над своїми правовідносинами, що розвиваються «стихійно», вони так само втрачають контроль над тими своїми правовідносинами, що відображають таку суспільно-правову дійсність. Ідейно-правові віддзеркалення цієї дійсності виступають в

їх правосвідомості як незалежні від цієї дійсності та пануючі над нею сили, що нормативно визначають, інтерпретують та регулятивно корелюють сукупну діяльність - економічний, політично-правовий порядок суспільства, всю суспільно-правову історію. Думаємо, що незалежними від цієї дійсності та пануючими над нею силами є норми юридичних законів як статичні маркери процесуальної іншоформи правосвідомості – правосвідомості або процесуальному законодавчому, ідеологічно структурованому актоутворенні норм права. Іншими словами, правосвідомість, яка завжди є суспільним продуктом і правовим віддзеркаленням дійсності, рефлексивно відображає за таких умов своє правовідношення у корпоративному суспільстві до дійсності викривлено; замість того щоб істинно (тобто за ментальними джерелами походження) зрозуміти правові ідеї правового віддзеркалення дійсності як нормативно пріоритетні, вона насправді ідентифікує віддзеркалення правових ідей, в історії - панування правових думок. Таке перевернене правовідношення між правосвідомістю та дійсністю, за термінологією К. Маркса та Ф. Енгельса називаємо «мінливим» правовим віддзеркаленням та вбачаємо в ньому одну з істотних ознак правової свідомості в корпоративно-класових суспільствах, загальну нормативну сутність позитивного правового віддзеркалення за таких умов: «Віддзеркалення економічних відносин у вигляді правових принципів так само необхідно ставить ці відносини на голову... Юрист уявляє, що оперує апріорними положеннями, а це, перш за все, лише віддзеркалення економічних відносин. Це збочення... поки воно ще не розкрито... ми називаємо ідеологічним світоглядом» [30]. Говорячи про цей «самообман» і «розподіл праці», за ідеями К. Маркса, висловленими у «Німецькій ідеології», ідентифікуємо це збочене правове віддзеркалення та ядро тодішнього німецького (та не тільки німецького) ідеологічного та ідеалістичного правового віддзеркалення або ідеологічної (ідеалістичної)

правосвідомості [31], яке ставить свою дійсність на голову: «Для нас, - писав він в розділі «Ідеологія взагалі», - початковою крапкою є дійсно діяльні люди, та з їх дійсного життєвого процесу ми виводимо також й розвиток ідеологічних (правових – Ю.Д.) віддзеркалень та відгомонів цього життєвого процесу... (правова – Ю.Д.) свідомість ніколи не може бути чим-небудь іншим, як (право)усвідомленим буттям, а (правове) буття людей є реальним процесом їх життя» [32]. Тому К. Маркс шукав причину збоченого правового віддзеркалення не в незмінній природній структурі, у нашому контексті, первинних суб'єктів правосвідомості, як це раніше робили ідеологи від Бекона до Парето, а в історико-правових умовах суспільної структури, що змінюються, в певній комбінації цих умов в русі конкретно-історичного історичного розвитку суспільства. Його принципова відповідь на це питання є разом з тим основною початковою посилкою, в нашому контексті, вчення про правову ідеологію, про правову свідомість та правове віддзеркалення взагалі: «Якщо у всій ідеології люди та їх відносини виявляються поставленими на голову, немов у камері-обскурі, то це явище так само виникає з історичного процесу їх життя, - подібно тому, як зворотне зображення предметів на сітківці ока виникає з безпосередньо фізичного процесу їх життя» [33]. Тому за ідеями К. Маркса у його критиці попередньої ідеології, висуваємо своєю головною задачею *звести будь-яке ідеологічне збочення до його матеріальних джерел та пояснюємо його правонормативною структурою самої суспільно-правової дійсності та тим самим правовідношення між правосвідомістю та дійсністю, яке за різних правових ідеологіях були поставлена на голову, знов «перевернути на ноги»: «У мене ж, - протиставляв К. Маркс свою позицію Г. Гегелю та попереднім ідеологам, - навпаки, ідеальним є не щось інше, як матеріальне, пересажене в людську голову та перетворене в ній» [34]. Після такого зведення правової ідеології до дійсності та від-*

криття її матеріальних джерел, тобто, говорячи словами класиків діалектики, перевернення правовідношення правосвідомості до дійсності «з голови на ноги» зникає ідеологічна ілюзія про незалежність правосвідомості від дійсності та з'являється можливість того, щоб під формою вияву правосвідомості та рефлексивно прихованої видимості правових речей відкрити їх правоусвідомлену сутність: «Мораль, релігія, метафізика та інші види ідеології, відповідні їм форми свідомості втрачають видимість самостійності. У них немає історії, у них немає розвитку [тобто розвитку та історії, які були б незалежні від реальної історії людей - Ю.Д.], люди, що розвивають своє матеріальне виробництво та своє матеріальне спілкування, змінюють разом з цією своєю дійсністю також своє мислення і продукти свого мислення» [35]. Це значить, що особлива історія моралі, релігії, права - правосвідомості взагалі - є тільки частина загальної матеріальної історії суспільства та її правове віддзеркалення, правоусвідомлена частина, включена в цю історію та підлегла матеріальним умовам суспільно-правового життя, а сама ілюзія незалежності правосвідомості та її визначальної ролі є лише особливим і скороминущим аспектом за певних історичних, тобто перехідних суспільно-правових умов. Всі ілюзії та збочення у правовому віддзеркаленні, всі протиріччя у правовідношенні між правосвідомістю та дійсністю, - правовідношенні, в якому правосвідомість є одночасно й адекватним правовим віддзеркаленням дійсності та саме тому разом з тим й неправильним правовим віддзеркаленням дійсності за умов, що вимагають такого неправильного правового віддзеркалення, відбулися, як ми бачили, історично з розподілу праці, бо «разом з розподілом праці дане й їх протиріччя» [36]. Розподіл праці є тому одним з головних моментів та однією з головних нормативно-регулятивних сил попередньої правової історії, яка визначає не тільки необхідність неправильного правового віддзеркалення, але й *формальні ознаки* цього правового віддзер-

калення як віддзеркалення певної правової конкретно-історичної дійсності, процесуально відбитої у конкретно-історичному циклі соціальної активності правосвідомості, який, створюючи конкретно-історичну спадкоємність правосвідомості, нормативно підкреслює власну конкретно-історичну специфіку як нормативну специфіку функції правосвідомості та її спадкоємності. Проте вплив розподілу праці на правове віддзеркалення не зупинився тільки на цих формальних нормативно-правових ознаках (на неправосвідомленні матеріальних джерел правового віддзеркалення та на нерефлексивному уявленні про зворотне правовідношення), але *правосвідомлено визначив змістовно-структуральні ознаки правового віддзеркалення в певній конкретно-історичній епосі розвитку правової свідомості.*

Змістовно-структуральні ознаки правового віддзеркалення в корпоративних суспільствах. Ознаки корпоративної (класової) систематизації правової свідомості. Корпоративний розподіл суспільства та антагоністичне роздвоєння правової свідомості.

Розподіл праці, який простежували К. Маркс та Ф. Енгельс, до того моменту, коли він став «дійсним розподілом», тобто до моменту відділення духовної праці від матеріальної та до формальних наслідків цього відділення (до ілюзії незалежності та зворотного правовідношення правосвідомості до дійсності, до поверхневого позитивного лінійного правового віддзеркалення), призвело в своєму подальшому розвитку до змістовних і структуральних наслідків в способі правового віддзеркалення. Поява цих змістовних правосвідомлених наслідків була пов'язана з двома специфічними моментами в розвитку традиційного суспільства, які також виникли з розподілу праці: по-перше, з корпоративно-класовим роздвоєнням суспільства на пануючий та експлуатований клас та, по-друге, з розподілом самого пануючого класу «на прошарок практиків і прошарок ідеологів» (К. Маркс). Виникнення корпоративного

роздвоєння суспільства з суспільного розподілу праці є одним з основних фактів попередньої історико-правової реальності та одне з основних положень теорії діалектики: «*В основі розподілу на класи (корпорації – Ю.Д.) знаходиться закон розподілу праці*» [37]. Про умови, за яких з розподілу праці виникає корпоративний розподіл суспільства, що відбувся, будемо розмірковувати з цього розподілу як здійсненому, що відбувся, слідуючи при цьому за К. Марксом, який при аналізі суспільно-правових наслідків розподілу праці в своїх «Економічно-філософських рукописах 1844 року» також відправлявся від цього основного «політико-економічного факту», від корпоративно-класового розподілу: «Ми припустили як дане, - писав він, - приватну власність, відділення один від одного праці, капіталу та землі... розподіл праці, конкуренцію» та ін., коротше, «класове розщеплення» суспільства [38].

Антагоністичне розщеплення правосвідомості, розвиток законосвідомості та зіткнення прогресивних і консервативних правових ідей.

Першим наслідком такого розподілу суспільства на класи та групи з різним місцем в процесі матеріального виробництва був *розподіл у сфері правової свідомості. Корпоративно-класовий розподіл суб'єктів правосвідомості в матеріальному базисі суспільства виявився в правовій свідомості як розщеплення первинного єдиного, з матеріальною правовою практикою безпосередньо зрощеної правосвідомості на різні та протилежні правосвідомості різних і протилежних класів. Освіта в суспільному базисі для різних класів за різних умов матеріального та духовного життя призвела до відмінностей в правовому мисленні та правових відчуттях різних класів, до роздвоєння єдиної правосвідомості на різні класові правосвідомості, за нашою термінологією, перш за все, на правосвідомість пригноблених, первинних (фізичних осіб) та, законосвідомість володарюючих вторинних (юридичних осіб, владних*

юридичних осіб) суб'єктів правосвідомості. До того ж, правовий антагонізм в матеріальній основі суспільства породив рефлексивний антагонізм в правовій свідомості. З тих пір історія класових суспільств рухається не тільки у формі матеріального та фізичного зіткнення між протилежними класами та їх інтересами, але також у формі праворефлексивної конкуренції між протилежними правовими відчуттями та правовими ідеями різних класів, різними правовими ідеологіями - між консервативними правовими ідеями пануючого класу (вторинних суб'єктів правосвідомості) та прогресивними, опозиційними правовими та революційними ідеями підлеглого класу (первинних суб'єктів правосвідомості). Тим самим *духовна історія первинних суб'єктів правосвідомості, які є онтологічно, логічно та гносеологічно первинними у сенсі формування первинних правових ідей та інтересів, набуває нової, антагоністичної форми. Вона з тих пір рухається в протилежностях між правовими ідеями пануючих (вторинних, владних вторинних суб'єктів правосвідомості) та правовими ідеями підлеглих класів (первинних суб'єктів правосвідомості)*. Оскільки історія правових ідей за різних суспільств та епох складає частину правової історії, нормативно реалізованої як історія правосвідомості - або особливої історії правових ідей та владної конкуренції, або загальної правової історії суспільства, - ми обмежимося тут тільки розглядом загальних ознак правової свідомості в класово-корпоративних суспільствах.

Ідеологія пануючої владної корпорації як пануюча правова ідеологія суспільства. Видимість єдності правової свідомості, правосвідомості та законсвідомості.

Історично давній, корпоративно-класовий розподіл первинних масових суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) в матеріальному виробництві та панування певної владної корпорації вторинних суб'єктів правосвідомості в цьому виробництві нормативно віддзеркалився, цілком природно, в державно-правовій свідомості як законодавче пануван-

ня певної верстви населення в духовному виробництві. Звідси виник той характерний для всієї корпоративно-класової історії феномен, на який звернули особливу увагу К. Маркс і Ф. Енгельс в «Маніфесті Комуністичної партії», коли писали, що «пануючими ідеями будь-якого часу були завжди лише ідеї пануючого класу». Відкриття цього феномена є одним з найважливіших відкриттів правової науки про суспільство, підґрунтям до розуміння ідейної історії класового суспільства, а сам феномен складає особливий специфічний закон руху правосвідомості в корпоративних суспільствах. Цей особливий закон правосвідомості корпоративних суспільств породжується загальним соціологічним законом, згідно якому *правове буття визначає правову свідомість*, та є конкретно ідентифікацією цього загального закону за особливих умов корпоративних суспільств. *Про цей особливий закон правового віддзеркалення як закон правосвідомості в корпоративних суспільствах* К. Маркс в «Німецькій ідеології» писав: «Пануючі думки (правосвідомість – Ю.Д.) не є нічим іншим, як ідеальною (нормативною – Ю.Д.) ідентифікацією пануючих матеріальних відносин, які легітимізовані у вигляді думок пануючих матеріальних правовідносин; отже, це - ідентифікація тих правовідносин, які формують цей клас пануючим, це, отже, думки (правосвідомість – Ю.Д.) його панування. Індивіди, що становлять владну верству населення, володіють, між іншим, також і (право)свідомістю та мислять; оскільки вони панують саме як клас і визначають дану історичну епоху у всьому її об'ємі, вони, саме собою розуміється, роблять це у всіх її галузях, а значить, панують також як (нормативно – Ю.Д.) мислячі суб'єкти, як виробники (правових) думок, вони регулюють виробництво та розподіл думок свого часу» [39].

Звідки ж виникає цей реальний закон корпоративних суспільств, що є його матеріальною основою?

Панування правових думок панівної верстви корпоративного населення та їх відме-

жованість від правових думок підлеглих верств зумовлюється монополією пануючих верств населення в особі вторинних суб'єктів правосвідомості на засоби матеріального виробництва, тобто на основні умови життя, та витікаючи звідси монополію на правові знання і духовну правову культуру: «Клас, що має в своєму розпорядженні засоби матеріального виробництва, має разом з тим й засоби духовного виробництва, та через це думки тих, у кого немає засобів для духовного виробництва, виявляються загалом підлеглими пануючому класу» [40].

Такою є матеріальна основа цього загального закону духовного розвитку класових суспільств, закону руху правосвідомості в класових суспільствах: «Думки (правосвідомість – Ю.Д.) пануючого класу є в кожному епоху пануючими думками. Це значить, що клас, який є пануючою матеріальною силою суспільства, є в той же час його пануючою духовною силою» [41].

З цього загального закону класових суспільств, за ідеями К. Маркса та Ф. Енгельса, витікають наступні три наслідки, або три похідні закони правосвідомості, класових, або корпоративно зорганізованих, у нашому контексті, перехідних посттоталітарних суспільств. Перший закон правосвідомості полягає в тому, що в корпоративному суспільстві немає та не може бути ніколи позакласової або надкласової правової ідеології [42]. Другий закон правосвідомості полягає в тому, що, як правило, до певного моменту, моменту революційної кризи, - в класовому суспільстві правові ідеї правосвідомості підлеглого класу не можуть бути пануючими правовими ідеями правосвідомості. Коли ж цей момент наступить, як, наприклад, трапилося з правовими ідеями просвітництва в XVIII столітті у Франції, з переважанням соціалістичних ідей та марксизму в світі в XX столітті, або напередодні української помаранчевої революції 2004 року, то це є тільки ознака того, що колишні пануючі матеріальні правовідносини та колишнє класове панування відступають, що в суспільстві переомо-

гли нові матеріальні сили та їх нові ідейно-правові визначення дійсності, тобто ринкової дійсності. Цей аспект духовного розвитку корпоративних суспільств входить в особливу тему (тему про соціальні революції, суспільно-правові перетворення). Третій закон правосвідомості полягає в тому, що панування правових ідей правосвідомості пануючих класів і підлеглість духовної творчості народних мас (первинних суб'єктів правосвідомості), яка складає основу та джерело правової, художньої та духовної творчості взагалі (наприклад, міфи, легенди, приказки, казки, образи народних героїв, звичаї, танці, вишиванки, одяг та ін.), - мають своїм наслідком те, що народна духовно-культурна діяльність не домінує в даному суспільстві та не накладає ментальний візерунок на духовно-правову культуру даної конкретно-історичної епохи, на яку накладає ідеологічний візерунок правова культура владних корпорацій. Так, наприклад, в духовно-правовій культурі античного світу домінували монументальна скульптура та архітектура фараонів, офіційна епічна поезія при дворах (Гомер, наприклад, прославляв подвиги тільки правителів і полководців); на правову культуру епохи Відродження наклала нормативний візерунок буржуазна правова культура та буржуазна правосвідомість провладних буржуазних прошарків, а не селянська, наприклад, правосвідомість, яка ґрунтувалася на натуральному аграрному господарстві та феодально-релігійній правовій ідеології; в духовно-правовій культурі буржуазного суспільства аж до двадцятого сторіччя «домінувала буржуазна класова правова ідеологія, та лише за останні десятиріччя почала сильно протистояти їй пролетарсько-соціалістична» (Д. Кальвез) [43]. Отож, переважання правових ідей пануючої корпорації та їх ідеологічно опосередкованої правосвідомості, підлеглість протилежних їм правових ідей в певному суспільстві створює видимість існування тільки пануючих правових ідей, пануючих правосвідомостей, ідей пануючих класів породжує ілюзію єдності суспільно-правової

культури, правосвідомості владної верстви та правосвідомості підлеглих верств населення, ілюзію цілісної рефлексивної єдності правової свідомості.

Проте ця видимість єдності правової культури та правосвідомості має під собою реальний ґрунт. Вона має своє реальне нормативне джерело у загальному матеріальному базисі даного суспільства. Матеріальний базис, регулятивно визначаючись рівнем ідейно-світоглядного стану та розвитку продуктивних сил, перш за все, первинних суб'єктів правосвідомості як першоджерел вторинних, створює загальне відношення всіх суб'єктів правосвідомості до реальності, яке породжує в правовій свідомості та культурі також деякі загальні елементи - *один і той же характер матеріального правовідношення до природи*, один та той же ступінь досягнутого матеріального стану та духовного пізнання природи, один та той же характер правової свідомості та правової психології. Достатньо в цьому відношенні зрівняти, наприклад, консерватизм, релігійність, традиціоналізм української правосвідомості та повільний характер розвитку феодального суспільства та новаторство, швидкість, творчий і руйнівний натиск капіталістичного українського суспільства; порівняти ментально збіднілу правосвідомість магічного періоду, покірну правосвідомість анімістичного та міфологічно-релігійного періоду з сучасною науковою правосвідомістю та її безпосереднім правовідношенням до правових речей та самих об'єктивних законів природи (без посередництва вигаданих духів і фантастичних богів) як належностей родової правової природи. З цих двох нормативно-продолговативних причин - із загального матеріального, та духовного правовідношення до природи, та з особливого, нав'язаного пануючою верствою населення, відповідного на пряму та способу правового мислення - виникла в класових суспільствах всупереч внутрішньої антагоністичної роздробленості правової свідомості зовнішня спільність правосвідомості окремих конкретно-історичних

правових епох, так званий «правовий дух» того або іншого конкретно-історичного часу, або «правовий дух епохи», характерна правова ідеологія та культура окремих корпоративних суспільств. Тому правова свідомість класових суспільств всупереч своїм *внутрішнім протилежностям* здавна рухалася в певних загальних формах. Але ця спільність правової свідомості - правових ідей, відчуттів, вірувань, правового мислення, - аніскільки не звільняє нас від задачі завжди в конкретному вивченні окремих суспільств та їх правосвідомості шукати також внутрішній, ментально структурований розрив правової свідомості, протиріччя та конкуренцію між пануючою ідеологією суспільства, ідентифіковану у певній законосвідомості вторинних суб'єктів правосвідомості, яка насправді є, певною мірою штучною ідеологією пануючої верстви населення, опозиційно надбудованими та революційними ідеологіями підлеглих народних первинних суб'єктів правосвідомості, що збунтувалися. Потрібно завжди мати на увазі те, про що писав В. І. Ленін: «Є дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі» [44]. «В кожній національній культурі є, хоча б не розвинені, елементи демократичної... культури, бо в кожній нації є трудяща та експлуатована маса, умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну та соціалістичну. Але в кожній нації є також культура буржуазна (в більшості ще чорносотенна і клерикалізм) - притому не у вигляді тільки «елементів», а у вигляді *пануючої (правової – Ю.Д.) культури*» [45]. Праворефлексивна розщепленість правової свідомості є однією з істотних ознак духовного розвитку будь-якої корпоративно-класової епохи, просторовою формою спеціальної духовної діалектики корпоративних суспільств.

Таким чином, неправильне правове віддзеркалення правовою свідомістю ми безпосередньо пов'язуємо з тими конкретно-історичними її девіаціями, що мають безпосередніми джерелами формування правової

ідеології, яка є за умов корпоративно-складових суспільств збоченою правосвідомістю, тобто правосвідомістю, що має ідейно-світоглядні пізнавальні девіації її власної систематизації як типово розвиткові, конкретно-історичні. У зв'язку з цим пропонується збочена правова свідомість як типово девіантна у лінійній позитивній правовій науці, що за радянських часів не визнавалась правовою, а проблематика неправильного віддзеркалення як збоченої свідомості, у нашому контексті, неправильного правового віддзеркалення як збоченої правосвідомості зовсім ігнорувалась радянськими дослідниками за радянських часів, не дивлячись на те, що її, фактично, вперше запропонували знанні класики світової діалектики К. Маркс, Ф. Енгельс. Думаємо, що нормативна сутність правової ідеології у корпоративному суспільстві як збоченої правової свідомості полягає також у тому, що *правова ідеологія має завжди нормативно штучний законодавчий характер*, який може бути як правовий, так й не правовий: правовий характер, коли вона нормативно регулюється чинними нормами позитивного права, що узгоджено з природним правом, неправовий, коли регулюється нормами позитивного права, які не узгоджені з нормами природного права. Правовий, коли у правовому полі перехідного та пост-перехідного українського суспільства виконується асиметрія ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості над ідеологічними правами вторинних, тобто коли держава є соціальною не тільки за Конституцією України, але й за чинною нормативно-правовою базою, що реально функціонує у суспільстві та державі, у реальному постперехідному українському часо-просторі.

Думаємо, що подальші дослідження запропонованої тематики допомагатимуть винаходити інші білі плями радянської та української правової науки, які досі заважають успішному розвитку української правової науки, приховано гальмують сучасний прогресивний розвиток українського правознавства, та існують як приховані ефекти сучас-

ної української девіантної правосвідомості, що створює маргінальні норми права [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Чефранов В.А. Правовое сознание как разновидность социального отражения: Монография. –К.: Вища освіта, 1976. –С.232.
2. Manheim K. Ideologie und Utopie. – Bonn, 1930. –425 с.
3. Дмитрієнко Ю.М. Девіантна правосвідомість як формозмістовний феномен перехідного буття права // Наук. вісник ХДПУ: Сер. "Філософія". -2001. -Вип.9. –С.131-134.
4. Філософія /Под ред. В.П. Кохановско-го. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. –576 с.
5. Шелер М. Позитивистская история философии и задачи социологии познания // Kolner Vierteljahrshefte fur Sozialwissenschaften. -1. -1921. -PP.258-279.
6. Aron R. La soziologie allemande contemporaine. –Paris, 1950. –P.76.
7. Lefebvre H. Problemes actuels du marxisme. –Paris, 1958. –P.87.
8. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. –С.30-32.
9. Маркс К., Ф. Енгельс Ф. Соч. -Т.3. – С.30.
10. Дмитрієнко Ю.М. Новий напрям досліджень у теорії держави та права: комп'ютерне моделювання лінійних тенденцій стану та трансформації української правосвідомості // Держава і право. -2006. - Вип.31. –С.11-24.
11. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.31-32.
12. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. –С.30.
13. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. –С.49.
14. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.37. - С.415.
15. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.
16. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.
17. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.37. - С.419.
18. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.
19. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.
20. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.

21. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.21. - С.313.
22. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.67.
23. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.25. -Ч.1. - С.343.
24. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.25. -Ч.2. -С.398.
25. Kelsen H. The Communist Theoru of Law. -London, 1955. -Р.18.
26. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.23. -С.86.
27. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.31, 33.
28. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.360.
29. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.115.
30. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.37. - С.418.
31. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.30-33.
32. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.25.
33. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.24.
34. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.23. -С.21.
35. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.25.
36. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.31.
37. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.20. - С.293.
38. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. -М.: Политиздат, 1956. -С.559.
39. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.46.
40. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.46.
41. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.45.
42. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.6. - С.39-40.
43. La pensee de Karl Markx. - Paris, 1956. - Р.13.
44. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.24. - С.129.
45. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.24. - С.120-121.

Дмитрієнко Ю.М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 1 // Форум права. - 2005. -№ 1. -С.9-28 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05dumrco.pdf>

Розглянуті проблеми історичного та сучасного неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності у корпоративно-класовому суспільстві.

Дмитриенко Ю.Н. Проблема неправильного правового отражения правосознанием действительности как белое пятно украинского правоведения: теория правовой идеологии как извращенного правосознания (источники, история, реальность). Часть 1

Рассмотрены проблемы исторического и современного неправильного правового отражения правосознанием действительности в корпоративно-классовом обществе.

Dmitrienko J.N. A problem of wrong legal reflection by sense of justice validity as a white stain of the Ukrainian jurisprudence: the theory of legal ideology as perverted sense of justice (sources, history, reality). Part 1

Problems of historical and modern wrong legal reflection by sense of justice of the validity in a corporate-class society are considered.